

Müsaibələr və mövqelər

Anar Bağırov

*Vəkillər Kollegiyasının
Rəyasət Heyətinin üzvü*

HƏR KƏSİN HÜQUQİ YARDIM ALMAQ HÜQUQU - AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KONSTITUSION-HÜQUQİ TƏMİNAT KİMİ

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan fəslində, 61-ci maddədə hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ təsbit olunub. Hüquqi yardım almaq insan və vətəndaşın ayrılmaz hüququdur və şəxsiyyət hüquqlarının ümumi sisteminə daxlidir. Eyni zamanda, bu hüquqa insan və vətəndaşın konstitusion-hüquqi statusunun təminatı kimi baxmaq mümkün və zəruridir. Lakin bir çox hallardahüquqi yardım almaq hüququ yalnız şəxsiyyət hüququ, yaxud yalnız konstitusion-hüquqi təminat olaraq baxılır ki, bu dahəmin kateqoriyanın məzmununu daraldır və təcrübədə onun həyata keçirilməsinin effektiv mexanizmini işləyib hazırlamağa mane olur.

Tədqiqat mövzusunun aktualığı həmçinin ondan ibarətdir ki, hüquqi yardım göstərmənin mövcud qanunvericilik tənzim mexanizmi artıq köhnəlmişdir, ona görə də, müasir hüquq münasibətlərinin tələblərinə cavab vermir. Bu məsələ üzrə yeni qanunvericilik bazası işlənmə mərhələsində olduğundan, hüquqi yardım almaq hüququnun mahiyyətinin nəzəri tədqiqi hazırda aktual hesab olunmalıdır. Fikrimizcə, bu tədqiqatın nəticələri qeyd olunan qanunvericilik tənzim bazasının hazırlanması zamanı nəzərə alın bilər.

Məqalənin məqsəd və vəzifələri hər kəsin konstitusion hüquqi yardım almaq hüququnun nəzəri təhlili, bu hüququn mahiyyətinin aydınlaşdırılması, “konstitusion hüquq” və “konstitusion təminat” anlayışlarının nisbətinin hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququ prizmasından müəyyən edilməsi, habelə tədqiqat nəticələrinin xülasə edilməsidir ki, bunlarhəm bu məsələ üzrə elmi diskussiyaların gələcəkdə davam etdirilməsi, həm də bu sahədə hüquq münasibətlərinin qanunvericilik tənziminin təkmilləşdirilməsi zamanı istifadə olun bilər.

Hər kəsin hüquqi yardım almaq konstitusion hüququnun mahiyyətini araşdırmazdan əvvəl bu hüququn anlayışına qısa da olsa nəzər salmaq gərəkdir. Bu hüquqdan bəhs edərkən bir çox alimlər əsas diqqəti məhkəmə icraatı, xüsusən cinayət mühakimə icraatı çərçivəsində göstərilən hüquqi yardıma yönəldirlər [1, 47] [1]. Əlbəttə, hüquqi yardımın qeyd olunan formaları şəxsiyyət üçün çox vacib məsələdir, bunula belə, tədqiq olunan hüququn tərkib hissəsidir və hüquqi yardım göstərilməsi onunla məhdudlaşmır. Bu barədə az sonra.

Məhkəmə icraatı çərçivəsində göstərilən hüquqi yardımla bağlı qeyd edək ki, burda söhbət yalnız cinayət mühakimə icraatından getmir. Cinayət mühakimə icraatında cinayət törətməkdə şübhəli bilinən yaxud təqsirləndirilən şəxs qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda dövlət tərəfindən təyin olunan müdafiəçinin ödənişsiz xidməti ilə təmin edilir, habelə hər hansı hüquq münasibətləri (mülki, ailə, inzibati, təsərrüfat, əmək və s.) ilə bağlı məhkəmə icraatları zamanı şəxs sərbəst surətdə vəkil seçmək hüququna malikdir. Başqa sözlə, təhlil olunan konstitusion hüququn əsas tərkib ünsürləri şəxsin öz hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün sərbəst şəkildə müdafiəçi seçməkdən,

habelə qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda müdafiəçinin xidmətindən ödənişsiz istifadə etməkdən ibarətdir.

Bununla belə, keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ yalnız sərbəst şəkildə müdafiəçi seçmək və məhkəmə icraatında müdafiəçi xidmətindən ödənişsiz istifadə etməklə məhdudlaşmır. Belə ki, hüquqi yardım almaq zərurəti həmişə və hər yerdə qarşıya çıxır. İnsan həyatının və ya fəaliyyətinin hazırda elə bir sahəsi yoxdur ki, orda hansısa hüquq normalarını bilmək və tətbiq etmək zərurəti yaranmasın. İş və ya təhsil, əmtəələrin alqı-satqısı, xidmətlərdən istifadə, dövlət orqanlarına və ya digər strukturlara müraciət, ictimai təşkilatların fəaliyyətində iştirak, parlament seçkiləri, dövlət pensiyalarının və sosial müavinətlərin alınması və digər bu kimi hallarda peşəkar hüquqşünas yardımından istifadə zərurəti qarşıya çıxır. Şikayətə və ya ərizəyə baxmağa səlahiyyətli orqanın müəyyən olunması, müvafiq sənədlərin tərtib olunması zamanı vətəndaşa kömək etmək və bununla əlaqədar digər bir çoxişlər məhz hüquqşünasların ixtisasına görə yüksək keyfiyyətli həll edəcəyi məsələlərdir [2].

Müasir dövrdə hər hansı müəssisənin, idarə və ya təşkilatın işini aparmaq üçün hüquqşünas xidməti vacibdir. Orta və iri müəssisələrin hər birində onların fəaliyyətini peşəkar hüquqi xidmətlə müşayiət etmək üçün hüquqşünaslar çalışırlar. Aydın ki, yeni ictimai münasibətlərin meydana çıxması, hüquq münasibətlərinin mürəkkəbləşməsi və dərinləşməsi peşəkar hüquqi xidmətlə təminat zərurətini də gücləndirir. Təkcə müəssisələrin deyil, qeyd olunduğu kimi, sıravı vətəndaşların da müvafiq hallarda peşəkar hüquqi yardıma ehtiyacı yaranır. Əlbəttə, kifayət qədər maddi təminatlı vətəndaşlar üçün hüquqi yardım haqqını ödəmək çətinlik doğurmur (bu halda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsi hər kəsə sərbəst şəkildə hüquqşünas, müdafiəçi seçmək hüququ verir). Lakin qanun təkcə yetərli imkanları olan vətəndaşlar üçün deyil, hər kəs üçün mövcuddur. Konstitutsiyada hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun təsbit olunması o deməkdir ki, yalnız hüquqi yardım haqqını ödəməyə qadir olan vətəndaşlar deyil, buna imkanı çatmayan vətəndaşların da zərurəti hallarda hüquqşünas (vəkil) xidmətindən istifadə edə bilməsi üçün zəmin yaradılmalıdır. Konstitusiyanın 61-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd olunduğu kimi, qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir. Yəni, dövlət bu hüququ təsbit etməklə, onun realizə olunmasına şərat yaratmaq öhdəliyini, hər kəs üçün bu hüququn təmin olunacağını öz üzərinə götürmüşdür. Buna görə, Konstitusiyaya uyğun olaraq, az təminatlı vətəndaşlar da keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu realizə edə bilməlidirlər (bu halda dövlət hesabına). Praktikada məsələ bir qədər fərqlidir, belə ki, heç də hər kəsin, yaxud heç də bütün hallarda hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnu təmin etmək mümkün olmur.

Həmçinin qeyd edək ki, Konstitusiyanın göstərilən maddəsində "hər kəs" dedikdə ölkə vətəndaşları ilə yanaşı, habelə Azərbaycan Respublikasında olan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər nəzərdə tutulur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69-cu maddəsinə əsasən, "Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər". Bununla yanaşı, keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırıla bilməz (Konstitusiyanın 25-ci maddəsi).

Keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hər bir sahədə müvafiq prosedurları keçməklə təmin olunur: dövlət və bələdiyyə orqanlarında müxtəlif məsələlərin rəsmiləşdirilməsi, sənədlərin tərtibi və toplanması ilə bağlı hüquqi məsləhətlər almaq; pozulmuş hüquq və azadlıqların müdafiə və bərpa edilməsi üçün prokurorluğa müraciət etmək, bu məsələ ilə bağlı prokurorluq orqanının gördüyü tədbirlər və ya icra etdiyi hərəkətlər barədə mütəmadi məlumat almaq; vəkillik fəaliyyətində –

hüquqi məsələlər üzrə həm şifahi, həm yazılı formada məsləhət almaq, iddia, ərizə, şikayət, vəsatət və ya hər hansı digər hüquqi sənədi tərtib etdirmək, məhkəmədə hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı məsələləri müzakirə etmək və sair; notariusda əqdləri təsdiq etdirmək, müxtəlif növ şəhadətnamələr vermək, icra yazıları həyata keçirmək, sənədləri saxlama üçün vermək; habelə digər müəssisələrdə tələb olunan prosedurlar.

Həmçinin, nisbətən yaxın keçmişdə yaranmış “hüquq klinikası” institutu qeyd olunmalıdır. Bu mexanizm vasitəsilə də peşəkar hüquqi yardım almaq mümkündür. Belə klinikalar ali məktəblərin bazasında təşkil olunurlar və onların fəaliyyət əsasını əhalinin aztəminatlı və sosial cəhətdən imkansız təbəqələrinə (təqaüdcülər, işsizlər, məhkumlar, yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər və s.) hüquqi məsləhətlər şəklində ödənişsiz hüquqi yardım göstərmək təşkil edir. Klinikalar çərçivəsində hüquqi yardımı təcrübəli müəllimlərin, magistrlərin və təcrübəli vəkillərin rəhbərliyi altında tələbə-hüquqşünaslar göstərilir. Tələbə-hüquqşünaslar bununla həm əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə ödənişsiz yardım etmiş olur, həm də təcrübə toplayırlar.

Biz burda keyfiyyətli hüquqi yardım göstərilməsinin subyektləri barədə geniş bəhs etməyəcəyik, çünki bu, başqa bir tədqiqatın predmetidir. Məqsədimiz hüquqi yardım almaq hüququnun mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün bu hüquqa ümumi anlayış verməkdir. Hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun mahiyyətinin nədən ibarət olduğunun müəyyən etməzdən əvvəl, “mahiyət” anlayışının hansı məna daşdığını dəqiqləşdirmək lazımdır. “Mahiyət” fəlsəfi kateqoriyadır, fəlsəfi terminlərin izahlı lüğətlərində o, predmetin varlığının bütün çoxşəkilli və ziddiyyətli formalarının sabit vəhdətini özündə ehtiva edən daxili məzmun kimi müəyyən olunur [3, 682] [3]. “Mahiyət” dedikdə həmçinin, predmet və ya prosesin dəyişilməsinin keyfiyyət spesifikasiyasını, təmayülünü şərtləndirən, birbaşa qavrayışdan gizli olan nisbi sabit və daxili cəhət nəzərdə tutulur. ... Mahiyət təzahürün səthində deyil, onun çoxnövliyündə ifadə olunur. ... Mahiyət təzahürün dərin məzmununu ehtiva edir, onun zəruri daxili əlaqələrinin məcmuyu kimi üzə çıxarılır. Mahiyət təzahürü ümumilikdə ifadə edir [4, 196-197][4]. Bu qavramlardan çıxış edərək, hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun mahiyyətini, onun fərqli növlərindən asılı olmayaraq dəyişməz qalan daxili, sabit tutumu kimi müəyyən etmək olar. Hüquqi yardım almaq hüququnun növləri barədə yuxarıda bəhs olunub.

Beləliklə, hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququna xas olan daxili, sabit məzmun onun növlərindən və onu göstərən subyektlərdən asılı olmayaraq dəyişmir və məhz bu dəyişməzlik sayəsində o, insan və vətəndaşın konstitusion-hüquqi statusunun təminatı kimi çıxış edir.

Başqa sözlə, tədqiq olunan hüququn mahiyyətinə bu cür müəyyənləşən təminat qismində baxılmalıdır. Müvafiq olaraq, ümumi hüquqlar sisteminin bir elementi və mahiyyətə konstitusion təminat olaraq dialektik vəhdət prizmasından baxıldığı halda, hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun effektiv reallaşma mexanizmi yaradıla bilər.

Təminat sözü fransızca “garantie” sözünün qarşılığı olmaqla, nəyinsə baş tutmasını təmin edən zəminlik, vasitəçilik, zəruri şərtlər kimi anlaşılır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları bir tərəfdən şəxsiyyətin hüquqi statusunun tərkib hissəsi olduğu halda, digər tərəfdən, daha tutumlu anlayış olan “konstitusion təminatların” vacib hissəsidir. Konstitusion təminatlar –konstitusion prinsipləri, insan hüquqlarını, konstitusion quruluşun əsaslarını, konstitusion vəzifələrin yerinə yetirilməsini, dövlət hakimiyyətinin müxtəlif orqanlarının düzgün çalışmasını təmin edən hüquqi norma və institutların məcmuyudur. Bu baxımdan, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları – həmin hüquq və azadlıqların reallaşmasını, mühafizə və müdafiəsini təmin edən konstitusion-hüquqi normaların, institutların, alət və vasitələrin, mexanizm və prosedurların məcmusu hesab edilir [5, 72] [5]. Başqa sözlə, Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konstitusion təminatları dedikdə, həm qanunvericilik səviyyəsində təsbit olunmuş hüquq normaları, həm də bu hüquqların reallaşmasını təmin etmək üçün dövlət tərəfindən yaradılmalı olan şərtlər başa düşülməlidir. Zətən, bu hüququn konstitusion səviyyədə təsbit olunması dövlətin onun reallaşmasına apriori təminat verməsi anlamındadır. Yəni, Konstitusiyada təsbit etməklə dövlət onun reallaşmasını öz üzərinə götürmüş olur (təminat vermiş olur).

Lakin təəssüf ki, bu normaların praktikada heç də bütün hallarda gərəyincə reallaşdığına şahid olmuruq. Bəzi hallarda, hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun mahiyyətə əsas şərtlərindən biri – ehtiyacı olan hər kəsə bu hüququn dövlət maliyyəsi hesabına göstərilməsi təmin olmur. Bu isə onu göstərir ki, müvafiq hüquq normaları ilə tamamlanmadan, habelə realizəsi üçün müvafiq şərtlər yaradılmadan bu hüquq deklarativ normaya çevrilə bilər.

Qeyd edək ki, müvafiq hüquq normaları qismən mövcud olsa da (prosessual normativ-hüquq aktlarında), onların reallaşması üçün zəruri şərtlər (reallaşma mexanizmi) lazımi səviyyədə qurulmamışdır. Əhaliyə pulsuz hüquqi yardım göstərilməsi barədə normativ-hüquqi akt hələ ki qəbul olunmamışdır, bununla belə, qanunun qəbulu üçün hazırlıq işləri görülür. Dövlət tərəfindən bu hüquqa təminat veilməsinin digər zəruri şərti, fikrimizcə, onun pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsidir. Əlbəttə, bu konstitusion hüququn dürüst realizə mexanizmi yoxdursa, onun pozulmasına görə məsuliyyət institutunun olmaması anlaşılındır. Lakin nəzərə alsaq ki, hazırda dövlət bu sahədə fəal işlər aparır və müvafiq qanun layihələri hazırlanır, həmin qanun layihələri çərçivəsində bu hüququn pozulmasına görə məsuliyyət məsələsinin nəzərdə tutulması zəruridir, problemin kompleks şəkildə həllini təmin edə bilər.

Nəticələr:

Bu tədqiqatın başlıca nəticəsi ondan ibarətdir ki, keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun məzmunu onun həm insan və vətəndaşın ayrıca subyektiv hüququ, həm də konstitusion-hüquqi təminat olması nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Belə olmadan, bu hüququn reallaşması hüquqşünasların (vəkillərin) sərbəst seçiminə həvalə edilmiş olur və deməli, ondan yalnız maddi imkanlı şəxslərin istifadə etmək imkanı saxlanılır. Bu hüququn konstitusion səviyyədə təsbitinin məqsədi sadəcə, insan və vətəndaşın keyfiyyətli hüquqi yardım üçün hüquqşünasa (vəkilə) müraciət imkanını tanımaq deyil, həmçinin odur ki, əhalinin istənilən təbəqəsindən olan şəxslər lazım olan bütün hallarda bu hüquqdan real istifadə etmək imkanına malik olsunlar. Hər kəsin keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun konstitusion təsbitinin amalı məhz bundan ibarətdir: dövlət bu hüquqdan yararlanmaq imkanına hər kəs üçün təminat verir. Bundan əlavə, hər kəsin hüquqi yardım almaq hüququ digər bütün konstitusion hüquqvə azadlıqların reallaşması, mühafizə və müdafiəsi üçün normativ qaydada təsbit olunmuş təminat kimi çıxış edir. Buna görə, tədqiq olunan hüquqa sadəcə insan və vətəndaşın ayrılmaz hüququ kimi deyil, subyektiv hüququnvə konstitusion hüquqi təminatın dialektik vəhdəti olaraq baxılmalıdır. Yalnız bu halda onun yüksək səviyyədə və effektiv surətdə reallaşmasına nail olmaq mümkündür.

İstinadlar:

1. Султанов Р. Права и свободы человека и гражданина в Конституции Азербайджанской Республике // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. правовой журнал. – Кишинев : SRL «Cetatea de Sus», 2014. – № 2(266). – С. 45-48.
2. Комментарий к Конституции Российской Федерации [Электронный ресурс] / под общ. ред. Л. В. Лазарева. – Москва : ООО «Новая правовая культура», 2009. - Режим доступа: Система ГАРАНТ. http://constitution.garant.ru/science-work/comment/5366634/chapter/2/#block_2000
3. Новая философская энциклопедия: В 4 т./Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семизин, уч. секр. А. П. Огурцов. - М.: Мысль, 2010 -2010. Т. III.- 2010 - 692 с.
4. Українська Радянська Енциклопедія : в 17 т. / [Бажан М. П. та ін.]. – К. : Книжково-журнальна фабрика Головополіграфвидаву Міністерства культури УРСР, 1959–1965. – (Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки). Т. 14. – 1963. – 592 с.
5. Некрасов, С. И. Конституционное право Российской Федерации : конспект лекций / С. И. Некрасов. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. — 167 с.